

Az azonban bizonyos, hogy igen alaposan ismerte olvasmányát és a kevés magyar példát tartalmazó kötetet két, számára érdekes és sokatmondó hazai történettel egészítette ki. Igyekezettének köszönhetjük, hogy fennmaradt a *Molnár Albert éneke* utalásai mögött rejtőző ördögmonda teljes szövege.

Mindkét forrás bizonyíték arra, hogy Molnár bizonyára szegénysége miatt és nagy tehetségének köszönhetően elevenen élt az utókor emlékezetében. A XVIII. század végétől azonban nem ő, hanem Hatvani István debreceni professzor lett a nép képzeletében az igazi „magyar Faust”-tá, amint erről többek között Jókai Mór elbeszélése, Arany János verse, sőt mai újságcikkek is tanúskodnak.³⁰

Jékely Zoltán

KUNCZ ALADÁR HÉT LEVELE

Szász Böske húga, Damokosné Szász Fanny, 1974. október 27-én elküldte hozzám Kuncz Aladár hét levelét. – „Én már nem sokáig tartogathatom” – hangzott a kísérő levél egyik mondata. Előérzet szólt belőle: a hajdani kolozsvári szellemi arisztokráciának ez a csupa szelíd napsugár alakja, Szász Károly leszármazottja, egy évvel e hagyományozó levélküldemény után, 87 éves korában elköltözött az élők sorából. . .

Amint írta volt, a hét levelet fiókre rendezés közben találta Böske néne hagyatékában. Két évvel ennekelőtte, egyik látogatásom alkalmával már jelezte, hogy valahol lappang nála néhány Böskéhez írt Kuncz-levél – a többi, 1958-ban elhalálozott néne iránti kegyeletből, jobbnak látta elégetni.

Kuncz Aladárnak Szász Böskével, a Damjanich utcai „irodalmi panzió” társtulajdonosnőjével való barátsága még kolozsvári gyermekkorukból eredett. Virágozott a 10-es évek elején is, már Budapesten; az internáltság után pedig minden valószínűség szerint Kuncz Aladár első és legértelmesebb érzelmi kapcsolata. Szász Böske fontos szerepe a megviselt, kiéhezett fogoly emberi és férfiúi talpraállításában – rehabilitálásában – a fennmaradt írásbeli, tárgyi emlékek, szóbeli emlékezések alapján kétséghalmozhatatlan. Az sem titok, hogy Kuncz csapongó természete Böskének sok szenvedést, a családnak nem egy aggodalmat és bosszúságot okozott; ez magyarázza, hogy később Fanny éppen azokat a leveleket ítélte máglyára, melyek a Böske–Aladár ügy legizzóbb vagy legkeserűbb fázisának lehettek bizonyítékai. A kegyeleti máglyát túlélő hét levél már szerelmük barátsággá finomult állapotában született, s bennük csak egészen halványan, egy-egy célzás formájában ismerhető fel némi parázs a hamu alatt. Így magyarázható meg, e barátsággal, K.A.-nak a *rejtélyes budatétényi nő-ügyben* való nyíltsága Böske iránt; félben-szerben maradt pesti dolgainak intézését sürgető segítség-kérése; irodalmi vállalkozásaiban sáfárkodásra, közbenjárásra biztatása – egyszóval olyanfajta teendőikkel való elhalmozása, amilyeneket csak a legbizalmasabb barátjára vagy bennfentes titkárnőre bízhatna az ember.

Már az első levélben feltűnik, s a továbbiakban is szembeszökő e levelek gyakorlatias, hevenyészett, úgyszólván „sürgönystilusa”. Köznapi szóhasználatok, stílári pongyolaságok, íráshibák stb. a beavatlan olvasóban holmi hánykolódó hajós fedélzeti naplójának képzetét kelthetik. Aki pedig olvasta K.A.-nak a francia internáltságból Ferenczi Sárihoz írt néhány levelét (Lőrinczi László fordította magyarra s tette közzé e franciául írt leveleket¹), valósággal megdöbben emezeknek s a kolozsváriaknak stílusa között észlelhető különbség. Már a röpivük is egészen más szögű: a fogságbeliket szinte Mikes Kelemen-i, s jóformán nem is annyira a címzettnek, mint inkább az utókorak

³⁰ JÓKAI MÓR: A magyar Faust. A Föld felett és víz alatt c. kötetben. Bp. 1896. 44–66. – ARANY JÁNOS: Hatvani. Arany János válogatott művei. I. Bp. 1975. 315–319. – MÁTRAI-BETEGH BÉLA: Fantasztikus jelenetek a wroclawi Pantomim színház előadásában. Magyar Nemzet 1977. I. 16. 11.

¹ E franciául írt leveleket LŐRINCZI LÁSZLÓ fordította és tette közzé az Utazás a Fekete Kolostorhoz c. művében. (Kriterion, 1975.)

szóló műgondjuk, szabatoságuk par excellence „irodalmi leveleké” avatja; még a dátum is akkurátusan ott komorlik minden levél elején. A kolozsváriaknak keltét – egy kivételével – viszont csak következtetve, hozzávetőleg lehet megállapítani. Mindenképp figyelemre méltó tünet, hogy K.A. a Szász Böskéhez írt kolozsvári levelekről következetesen lefelejtí a dátumot. A magyarázatot csak találgathatjuk. Az újélet-kezdés időtlenség-érzete? Állandó kimerültség, a szerkesztőségi-kávéházi-újságíróklubbeli bohém életmód? A gyakori szállásváltoztatások megpróbáltatásai? Vagy valamiféle politikai óvatosság? – amire nézve akad is egy-két támpont, ezekben a zaklatott lelkiállapotot rögzítő levelekben. Akármilyen legyen is, szimptóma, annyi szent, akárcsak az is, hogy nincs két egyforma levél-papír a hét levél között! Mintha hol a ruhatárostól, hol a főpincértől, hol a szerkesztőségi titkárnőtől – vagy az unokahúgától kérte volna kölcsön. Élete rendezetlensége, a napról napra éles kötetlen rögtönzés-rendszerében, már a levelek külalakjából is nyilvánvaló.

Dátumtalanság tekintetében második kivétel az utolsó levél. Ezt azonban már a budapesti Üllői úti klinikán írta, halálos ágyán. Bizony ezen már van dátum: *Bp. jún. 3.* – (a negyedik nyí, valami neki küldött levélből leszakított papírdarab bal sarkán). Mintha, ellentétben a kolozsvári hiperaktív újélet-kezdés szétfolyó időtlenség-érzetével: már tudná, hogy nemcsak napjai, de órái is megszámlálhatók – és megszámozandók!

Visszatérve mostmár a Ferenczi Sárinak írt „irodalmi levelekre”: valami paradox helyzet észlelése elkerülhetetlen. Mintha a kolozsváriak volnának, minden pongyolaságuk ellenére, *irodalmi levelek*, vagyis képviselnének mondanivalójukkal nagyobb irodalomtörténeti értéket, mint a magasabb röpívű, finom előadásmódú „fekete-Kolostorbeliek”. Ez természetesen a kolozsváriak helyzeti előnyéből következők: nem egy fénycsóvát vetnek az első világháború utáni zavaros homályból kibontakozó, éledező és árvaságában magáraláló erdélyi magyar irodalmi és szellemi életre, és Kuncz Aladárnak ama korszakára, amikor szülővárosában egyelőre téblábolón, úgyszólván egyik napról a másikra tengeti magát, *s még messze van attól a felismeréstől, vagy eseménytől, mely Erdélyben-maradását eldönti.*

Ennek okai közül, a levelek tanúsága szerint, első helyen *a budatétényi nő erynnisi szerepe említendő*, akinek bármily furcsa is, e tekintetben az erdélyi magyar irodalom csak hálával adózhatik! (Olyanformán, mint az amerikaiak annak a viharak, mely Colombust azokra a partokra sodorta. . .) E nő üldöző, kellemetlenkedő szerepe majdnem egy esztendeig tart, s Lőrinczi László szóbeli közlése szerint végül a tekintélyes jogász-professzor Kuncz Ödönnek sikerült a szívós és ádáz lelkületű hajadont jobb belátásra bírnia. . . Itt jegyzendő meg, hogy a budatétényi nő-ügy előzményeiről és következményeiről feltételezésem szerint, K.A.-nak Laczkó Gézához írt kiadatlan leveleiben remélhetünk, a nő nevével együtt – Fazekas Bábic? – pontos felvilágosítást.

Kuncz Aladár Erdélyben-maradásának további okai lehetnek: a magyarországi infláció tetőzése, a szürke nyomor minden téren, az irodalomban is; egy új, minden pesti „hidat” felégettető kolozsvári szerelem – amire nézve a tervezett (és 1928 őszén megvalósult!) grenoble-i utazás szolgáltat alapos gyanút; s végül, de *nem utolsó sorban* az erdélyi magyar irodalomban ráháruló szerep felismerése és elfogadása. Ezekből a tényezőkből alakulhatott ki tehát, körülbelül 1925-től számítva, az a tevékenysége, melynek korabeli eszményített minősítése: „békítésből és kiengesztelésből álló irodalmi-diplomata küldetés”.

Kuncz Aladár tehát Erdélyben maradt. Elhatározása a Szász Böskével fennálló barátságot újabb válsággal fenyegethette. Ebből az időszakból azonban nem maradt a hagyatékban több (vagy ha maradt is, máglyára került minden) Kuncz-levél. Márpedig levélváltás nélkül bajosan képzelhető el Szász Böske kolozsvári látogatása és két-három hónapos Erdélyben időzése (Szász Fanny közlése; bizonyítéka Gruzda János festőművész havasi tájképe szobája falán – akit Enyedről indulva Áprily Lajos társaságában 1925 tavaszán vagy őszén Zalatnán meglátogattak.) Az „érzelmes utazás” azonban inkább kiolthatta a hamu alatti kis parazsat, semmint felszította, ha nem tévedek. A Grenoblemotívum, egy nagyobb és szenvedélyesebb expedíció körvonala akkor már kialakult – „a Mont-Blanc-nal és a halállal a láthatáron”. És az utolsó levél keserű, bocsánatkérő sóhajtása: Szász Böskének vajmi szerény kárpótlás és elégtételadás. Az pedig, hogy ez a sóhajtás éppen Kolozsvárra száll, csakugyan „furcsa”: e földrajzi helycserében ismét van valami fekete-kolostorbeli, álomszerű, már-már síron túli vonás.

1. [Dátum nélküli levél. Feltételezett kelte 1923. szept.–okt.]

Édes jó Böském, édesem, visszaadom a kölcsönt: én is éjfél után 1/2 2-kor írok – Köszönöm mindenekelőtt a küldeményt. A két darabon s a regényen² kívül a világirodalmi jegyzetek tömegét kérem. Légy szíves mindezeket Friedmann könyvkereskedő címére küldeni *A pontos címet kívül írom.* A világirod. jegyzetek asztalfiókomban vannak *irkalapokon*, jókora csomag. Göngyölítsd össze s légy jó ajánlva föltenni. Ugy kérem fedőlap nélkül a Nyugatot is. Valamint minden új, érdekes könyvet ajánlott csomagban. A kiadók adnak nekem ingyen. Elég betelefonálni hozzájuk. Én ezekről írok itt. Géza³ majd ad hírt az új könyvekről. Minden szállítványt Friedmann címére kérek. A leveleket nem. A Napkelet féle kivágásokat légy jó előre *elolvasni* s csak politika mentes kivágásokat küldj. Illetve vágd ki a politikát belőle.

Őnagysága⁴ írt: minden levelet (anonym) ő írt. Ezt vallja. Azóta nem válaszoltam. Holnap írok. Ez már egészen komoly. Propozícióm ez lesz: egy évig távol, azaz ha Pesten is lennék, nem találkozunk. Egy év múlva döntés. Ez azonban, amint látom, nem jó. Inkább azt írom, hogy ezek után vonja le a konzekvenciákat. Csupán ennyit. Ugy írok, hogy ide ne jöjjenek, de viszont legalább egy évig békét hagyjanak. Közben aztán mehetne egy végleges levél. Mindenesetre érzem, hogy itt a helyzet, amikor kertelés nélkül *kell* beszélni.

Megkaptad a leveletem? ⁵ Géza még nem írt, Anyja⁶ is vár tőle levelet. Olvasom, hogy a börze rosszul áll. Reméljük, nem hosszabban. Szabads. vonatkozólag Grois⁷ azt mondta, biztos közbelépést garantál. Egyelőre a fontos az, hogy a kérvényemet elfogadták.⁸

Más újságot nem tudok írni, minthogy (sic) nagyon hiányzol. Estéimet magánosan töltöm. Két gyönyörű ruhám hoinapután kész lesz. Kifogom [sic] staffirozni magamat s gyűjtök, ha lehet, pár dollárt. Ez a tervem. Ezzel s Nizzával s teveled alszom el, sokszor csókol Gézával együtt Dadi.

2. [Nagyobb alakú levélpapírra, lila tintával írt levél. Alatta a dátum, egy sor kivágás ellenére is, ép: évszám nélkül] Kolozsvár. okt – 5/9 (?)]

Kedves jó Böském,

ezt a leveletem bizonyára előbb kapod meg, mint a másikat, amelyet már 2 nap óta írtam, de amelyről máig sem tudom, hogy elment-e, tekintettel arra, hogy a kiadóhivatallal⁹ küldtem. Nagyon köszönöm édes jó soraidat, biztatásodat és gondomviseledet. A budai kislánynak csak annyit írtam még, hogy legutóbbi levelére a napokban válaszolok. Ez az a levél, amelyben írta, hogy az anonymokat ő egyedül gondolta ki s küldte el. Erre a levélre az lesz a válaszom, vonja le a konzekvenciákat s tekintse azt a két évet, amely az ő nem egyenes eljárásán alapult, meg nem történtnek. Ha ő erre nem hajlandó, magam fogom kijelenteni, hogy rám nézve kötelezőnek ezek után semmit sem érzek. Mindezt elég kíméletesen óhajtom megírni. A kéziratok 3-ik csoportja: világirodalmi jegyzetek. Iskola-füzet papírára vannak írva s az íróasztal fiókjában vannak. Minden ilyenféle papírt légy szíves összegöngyölíteni s így címre elküldeni. Arra is kértelek, hogy nyomtatványt, új könyvet Friedmann

² Az egyik darab feltehetően a *Vitéz Mihály a halál révén* lehetett; be is mutatták a Kolozsvári Magyar Színházban, 1924. november 21-én. A regény talán a Felleg a város felett lehet; ha az, 1931-ben jelent meg a Szépművés Céh kiadásában, de már K.A. halála után.

³ Laczkó Géza.

⁴ A budatétényi hajadon, Fazekas Bábic (e becenéven emlegette Szappanyos Gabriella, valódi keresztneve egyelőre ismeretlen).

⁵ Ez a kérdés arra vall, hogy Kolozsvárról már írt egy vagy több levelet Szász Böskének.

⁶ Laczkó Aranka a Kolozsvári Magyar Színház művésznője volt. (Ld. Laczkó Géza: *Királyhágó c. regényét!*)

⁷ Grois László az *Ellenzék* főszerkesztője.

⁸ A Bp. IX. ker. Fáy András Reálgimn. tanára volt. Irodalmi munkásságára való tekintettel fizetési szabadságon volt, s a meghosszabítást kérte. (POMOGÁTS Béla közlése.)

⁹ Az *Ellenzék* kiadóhivatala lehet.

Jenő könyvkereskedő Plata Uniteii [sic] Cluj¹⁰, légy szíves küldeni. Gézát kérem, h. új érdekes könyvet vegyen meg lehetőleg kedvezményesen s a jelzett címre ajánlott csomagban küldje el a könyvben K.A. számára bejegyzéssel. Ugyanide kérem a boríték nélküli Nyug-t, Napkeletet s egyéb folyóiratokat. Ha kivágást küldsz édes Böském, előbb olvasd el! A Tormay novellára gondolok! Mostanában sok a dolgom. A P. tűzben¹¹ is állandóan írok. Innen 1000 lejt kapok. Két gyönyörű ruhám készen. Már a sötétkében írok. Szép újcipővel a lábamon. Rám nem ismernél ebben a gentlemanben. Ideiglenes szobám az Ó-várban van. De hideg és nem megfelelő. Változtatni akarván, jobb, ha magánleveleket 5. Str. Regala azaz Vili¹² címére írsz.

Gézának írtam és írtattam. Vegyen jó novellákat s fizesse meg duplán. [Egy sornyi korabeli, vagy későbbi kivágás] Ennek a legreprezentánsabb műnek kellene lenni. Inkább ne kímélje a pénzt. Majd én beduruzsolom illetékes helyeken, h. szükség volt rá. Légy szíves Böském telefonálj Révai Testvéreknek, hogy vállalt két bevezetést megírom. Ott Lőrinczy¹³ igazgatóval légy jó beszélni. Télikabátomat epedve várom. Nekik is írok különben, s könyveket tőlük is kérek. Azt hiszem édes Böském mindenről referáltam. A nagyváradi úgy egy oda utazó újságíróban leli magyarázatát, akit a gyorsaság kedvéért a levél ottani feladásával bíztam meg.

Írj édes Böském, öllelek igaz, nagy szeretettel Gézát [innen a kivágás miatt ezen az oldalon is hézag]!

Kolozsvár. okt – 5/9 [?]]

Daditól

3. [„Kutyanyelv-szerű” keskeny papírdarab. Dátuma nincs. Talán 1924 legelejáról való. A lap szélén, fent: Szász Böske VII. Damjanich u. 28.B. (Ez arra vall, hogy a levelet utassal küldte. Erre, amint az alábbiakból kiderül, jó oka volt!)]

Édes jó Böském, a legnagyobb meglepetéssel értesülök a leveleimre jött válaszokból, hogy az általam küldött levelek kb. 2-3 heti késéssel érkeztek. Nem tudom ezért, hogy a te utolsó levelekre küldött ajánlott lev. met megkaptad-e. Ebben írtam az itt folyó feszült újságírói viszonyokról s a fenyegető sztrájkokról, amely azóta le is folyt. Akkor úgy éreztem, hogy esetleg egyik napról a másikra elutazom megundorodván mindentől. A dolgok elsímultak s így becsülettel aligha távozhatok innen febr. vége vagy márc. eleje előtt. A várakozást különben is jónak tartanám a budai ügyből kifolyólag. Onnan ugyanis 4–5 hete egy sort sem kaptam. Én sem írok. Tehát valószínűleg a harag stádiumába léptek. Holmi fenyegető nyilatkozatokról is hallottam Nyuszi Jenő¹⁴ révén. Nem tudom, igaz-e. Én mindvégig kíméletesen s úriasan igyekeztem eljárni. Küldtem ma innen egy föl. Korpás Ferencnek. Gézának köszönöm a ürideményt. Rendes levél megy Neked, neki is. Bizony isten vágyakozom utánatok, s gondolhatod, ha bizonyos fellegek nem váraoznának ott rám, csapat-papot már rég itthagytam volna. Gézát ölelem, téged számtalanszor csókollak, Kárpátnak¹⁵ meleg baráti üdv.

Daditól

[A hátlapon, utóíratszerűen:]

Gézának üzenem:

- 1., A strike miatt az Ell.ék¹⁶ nem tudta lebonyolítani a Surányi ügyet. A P. Naplójára [sic!] reflektálna. Sürgőnyt ne kérjen, mert az horribilis pénzbe kerül. Levélben pontos választ küldök.
- 2., Mik a pesti írói honoráriumok?
- 3., Kapunk rajzokat, Kodályt, Bartókot (Ez kérdőmondat, de a kérdőjel elmaradt)
- 4., *Fontos!* Kodálynak Sírní. . sírní – c. Ady dal partitúrája hogy lenne megkapható?

¹⁰ Helyesen: Piața Unirei (Az Egyesülés tere). Ebből a két hibásan írt szóból nyilvánvaló, hogy K.A.-nak neo-latin nyelvekben való jártassága a románra egyáltalán nem terjedt ki.

¹¹ A Pásztortűz c. folyóirat.

¹² Nénje, Kuncz Vilma, Máthé Szabó Károlyné, akinél később szállást kapott (Majális u.5.).

¹³ A Révai Testvérek könyvkiadó vállalat; akkori igazgatója Lőrinczy György író.

¹⁴ Nyusztay Jenő (?), később a Bp. IX. Lónyay u.-i Református Gimn. tanára.

¹⁵ Kárpáti Aurél.

¹⁶ Ellenzék.

4. levél. [Felzete: ERDÉLYI ÉS BÁNSÁGI NÉPKISEBBSÉGI UJSÁGIRÓSZERVEZET KLUBJA. Cluj—Kolozsvár (A dátum kipontozott helye üres) Monostori-út 18. Feltételezett kelte 1924. tavasza Húsvét előtt.]

Édes jó Böském, már táviratban jeleztem e hosszú levél megérkezését. Rég készülök már írni, de majd alábbiakból meglátod, miért nem jutottam hozzá. Egy hete már nagy strapában vagyok. Bandi¹⁷ kivált a laptól, mert a Keleti Ujság nagy pénzt (15.000 L) kínált s ott névvel felelős szerkesztő lett. Erre én átadtam a mellékletet Áprilynak¹⁸ s addig, amíg a dolgok el nem dülnek szerkesztem a főlapot. A dolgok pedig most vannak legzavarosabbján. De hiszem, hogy nagyon hamar végleges megoldás jön. Engem már a Mellék. nem köt. Felelős nem lehetek, mert nem vagyok áll. polg. Tehát csak nagyon rövid átmenetről lehet szó.¹⁹ Ezalatt a lap szerkesztőségében igen jelentős változások történnek. Mindez most forr s igen előnyösen rám nézve abból a szempontból, hogy állandó állással Pestre visszamenjek. Nagyon köszönöm Neked édes Böském, hogy nem haragszol. Gondolhatod, hogy minden nap gondol – [a köv. sor elején az ok elmarad] rád, meg a pesti tartózkodásra. Itt a tavasz, szép lehet ott. Nagy nosztalgiát érzek Pestre s különösen külföldre. Csináld úgy édes Böském, hogy kis pénzmag gyűljön s visszatértemkor szép utazást csináljunk. Legalább ez a haszon legyen meg az egész erdélyi kirándulásból. Ujságokat nem igen tudok. Gabi²⁰ nagyon jól él Bandival. Rupiékát [?] nem látjuk.

M. Zsigáné valóban öngyilkos lett? Mit csinál Zsiga?²¹ Az irodalmi társaság [?] terve nagyon érdekel.²² Idáig még nem kaptam hírt róla. Alig várom, hogy már végleg fent lehessen s mindenről nyugodtan és bőven beszélhessünk. Nagyon szolid fiú lettem. Minden reggel 8-kor már a redakcióban vagyok. Irjál édes Böském mentől előbb, szép, ibolyás húsvétot kívánok, Gézát és Kárpátyt (sic) ölelem, téged nagyon sokszor csókollak

Dadi

5. levél. [Hosszú, régifajta ún. miniszteri papír, 8-rétre hajtogatva, ami arra vall, hogy zsebben vitte valami utas, s nem a postára bízta volt. Nagy sietséggel, zaklatott lelkiállapotban íródhatott: ellaposodó, kusza betűvetése erről árulkodik. Semmi dátum. Az előzmények ismeretében 1924 nyarának derekára tehető.]

Édes jó, Böském, bár te megszólítás nélkül s bizonyára méltó haraggal írtad a legutóbbi leveledet, azért én mégis belső meggyőződésből, őszintén és önmagam előtt igazoltan szólítalak továbbra is édes Böskémnek, s arra kérek, hogy ha ki is vetsz érdeklődésedből és szimpátiádból, azért várd meg, amíg egyszer már összetalálkozunk s lefolytatjuk szóbelileg sok elmaradozásom különböző okait. Viliék nagyon melegen és kedvesen és nagyon sokat beszéltek rólad s átadták rövid üdvözlőtedet, amelyben mégis némi apró kis békülékenységű hurocska remegett. Itt Kolozsváron semmi újság sincsen. Legfeljebb annyi, hogy azt hiszem, a lap körül a veszekedések már megszűntek és egy olyan atmoszféra állt elő, hogy talán már megkezdhetem a legkomolyabb formában elutazásomat anélkül, hogy abból károm támadna. Köszönöm, hogy leküldted azt a kis papírdarabkát, itt majd jól felhasználhatom. Édes Böském, most még arra kérek, hogy Bevilaquának²³, aki majd elsején jelentkezik nálad, fizess ki egy 400 ezer korona körüli összeget. Ő majd a számlát elküldi, s ugyanakkor Rózsavölgyi, Szervita tér 5, a kolozsvári Lepage javára egymillió hatszázezer koronát (Ez a Viliéké). Érdeklődtek nálam, hogy Gajzágó Gyula Mezőtárkány (Heves m.) címére küldtem 2000 lejnek megfelelő összeget, mert nem kapta meg. Feladattad azt édes Böském? Nálad lévő pénzzel azt csinálsz, amit akarsz, nem tudom kinek a kezére bíznom inkább, mint a tiedre. Válaszolj édes Böském mielőbb és ne haragudj, mert igazán nem érdemlem meg.

Ötél sokszor

Dadi

¹⁷ Szász Endre (– 1944.) újságíró, az Ellenzék főmunkatársa volt, kiválásáig.

¹⁸ Áprily Lajos az Ellenzék Vasárnapi Irodalmi Mellékletét 1924–1928 közt szerkeszti.

¹⁹ A főlap szerkesztésére érti.

²⁰ Szász Endréné, Szappanyos Gabriella.

²¹ Móríc Zsigmond.

²² Melyikről lehet szó?

²³ Borsodi–Bevilaqua Béla

6. levél. [Ez a legkisebb méretű, kislány-levelezésre való levélpapír. A két belső oldala egyvégtiben keresztül-írva. Dátum nincs, kelte 1924 aug. végére vagy szept. elejére tehető. Ez K.A. Szász Böskének írt utolsó fennmaradt kolozsvári levele.]

Édes Bödkém,
megkaptam leveledet s nagyon örültem neki, mert mintha némileg jobb hangulat áradt volna belőle. Nagyon érdekel, hogy milyen terveid vannak. Elképzelhető, hogy mennyire kívánom neked, bár már egyszer olyan jó helyzetbe kerülnél, mint amelyet annyira megérdemelsz. Édes Böském, arra kérlek szépen, hogy a szept. és okt.-i fizetésemet, ha lehet, tedd félre, ezekből és a nov. fiz.-ből szeretném Magdát²⁴ Grenoble-ba kikísérni. Nagyon jó volna, ha Te is tudnál jönni, de biztosan egyébre lesz gondod. Én okt. 25–26 táján megyek fel veled együtt. Pár napig maradok és csak amikor visszatérek, akkor töltenék huzamosabb időt Pesten. Mint írtam már, Kolozsvárra többé nem vagyok kötve. Ebben az évben csak egy-két hónapot töltök itt. Okt. 28–29-én mennék Grenobleba, a nov. fizetésemet valakitől előlegben felvenném.

Hogy vagy édes Böském? Itt semmi különös újság. Bandi megvett egy hétfői lapot, elég jól vált meg a Klubtól²⁵. Gabi szegény nagyon gyenge bőrben van.

Magda számtalanszor csókol, én igaz szeretettel öllelek

Dadi

Bocsáss meg az írásért, szörnyű tollam van!

7. levél. [Talán egy hozzá írt levélnek tisztán maradt fele; a szakítás jól látható. Ceruzával írt rövid sorok. A betűk, szavak itt-ott elmosódtak. Négyrét hajtva küldhette ki valaki látogatójával az Üllői úti klinikáról, néhány nappal halála előtt. (1931. jún. ?) Dátum alul, a bal sarokban./ Lehetséges, hogy a legutolsó fennmaradt Kuncz-manuscriptum?]

Kedves jó Böském, az Isten áldjon meg leveledért, amellyel annyi őszinte örömet okoztál nekem. Remélem nemsokára lesz módomban hosszabban írni, most, míg a láz és a fájdalom tart, bajosan megy. Hidd el, sokszor gondoltam rád, a Kolozsvárról érkező leveleken már napok óta figyelem kezded írását. Nem furcsa? ²⁶ Gabit, Bandit öllelem, a Te kezdet számtalanszor csókolja

Dadi

Bp. jún. 3.

Sziklay László

ŠTEFAN KRČMÉRY KÉT MAGYAR NYELVŰ LEVELE

Štefan Krčméry (1892–1955) a szlovák irodalmi fejlődés 1918-ban bekövetkezett forradalmi fordulatától kezdve a modern szlovák költészetnek és művelődéspolitikának igen fontos, mondhatnánk kulcsfontosságú főszereplője. Nemcsak azért, mert műveivel átmenetet jelent az államfordulat előtti, „hviezdoslavi” hagyomány s a „moderne” (Krasko, Emil Boieslav Lukáč, Ján Smrek, Valentin Beniak stb.) között, hanem azért is, mert mint az újjáéledt *Matica slovenská* titkára s hivatalos folyóiratának, a *Slovenské pohľady*-nak a szerkesztője, egészen elméjének elborulásáig erős kézzel tudta összefogni az akkor már mind társadalmi, mind elvi-esztétikai szempontból több táborra oszlott szlovák írókat. Egy szóval: kora szlovák irodalmi életének lelke, motorja volt.¹

²⁴ Máthé–Szabó Magda, K.A. unokahúga.

²⁵ A Kolozsvári Ujságíró Klub.

²⁶ Ti. hogy ő van Pesten és Böske Kolozsvárt.

¹ Vö.: tőlünk: A szlovák irodalom története. Bp. 1962. 648–656.

Aminek azelőtt csak egyes részletei voltak ismeretesek a szlovák és a magyar filológiában, azt – több egészen új adatra derítve fényt – Csukás István foglalta össze idevágó szép dolgozatában.² E munkának a részleteit itt most nincs módunkban – mert nincs terünk – ismertetni; itt csak Csukás kutatásainak végeredményét hangsúlyozzuk: Krčméry nemcsak hogy jól ismerte, hanem haláláig szerette is nyelvünket és irodalmunkat, s amíg aktív volt, mindent megtett a magyar és a szlovák irodalom közeledése érdekében. Magyar nyelvű szlovák költői antológiát adott ki,³ amelyet a Nyugat elismerő és értékelő bírálattal kommentált,⁴ és – már Bazinban, az ideggyógyintézetben – szlovák nyelvű verset írt a magyar nyelvről.

Csukásnak nem állt módjában, hogy ennek az irodalmunk iránt táplált rokonszenvenek legmélyebb pszichológiai gyökereit fel tudja tárni. Igaz, Krčméry nemzedéke még magyar nyelvű közép- és főiskolára járt, de ez a tény a költő sok nemzedéktársában – a nemzetiségi kérdés kiéleződése idején – sokkal inkább ellenérzést, mint rokonszenvet keltett. Miért lett Krčméry haláláig nyelvünk tisztelője, miért szerette s tekintette némileg elődeinek három nagy költőnkét: Vörösmartyt, Madáchot majd Ady Endrét? Csukás még Ady kultuszának az okaira tudott a leginkább rámutatni.

Feltett – s a magyar irodalom fontos jelenségeinek „utóélete”, irodalmunk közvetítő szerepe szempontjából sem mellékes – kérdéstünkre érdekes módon világít rá az itt betűhív másolatban közölt, a szlovák költő szép magyar stílusáról tanúskodó két levél:

1/ TAJOMNÍK MATICE SLOVENSKEJ⁵

1930. VII. 23.

Édes jó Böske néném,

hát igazán kevés oly kedves meglepetésem volt az utóbbi időben, mint Böske néném levele, amit a tegnapi posta hozott. Volna annak már igazán 22 éve, hogy síró gyermekszemmel kísértem Böske nénémet, amikor legszebb útjára indult a bácsival, akire bizony volt okom féltékenykedni, habár oly jó volt hozzám, hogy kiségitett valami rém komoly irracionális egyenlet megfejtésében. Lapot is kaptam Csorbatóról, melyet azután soká őriztem s még most is bizton megvan valahol. Talán a könyvek valamelyikében, amelyek akkor és a következő években oly kedves olvasmányaim voltak.

Az idő, amelyet Böske néném nálunk töltött, életem legszebb fejezetei közé tartozik. Akkor ébredt fel érdeklődésem az irodalom iránt, amely azóta szakadatlanul bilincsel, s bizony ebben Böske nénémnek döntő szerepe volt. Akkor halásztam ki Böske néni könyvei közül Madáchot. Emlékszik-e még arra, hogy kopogtattam be vele a VI. színnel kapcsolatban: „Böske néni, kérem, mi az a kéjház?” Nem hoztam zavarba, s még most is csodálom pedagógiai bölcsességét, amellyel 17 éves fiút ilyen különös kérdésben meg tudott nyugtatni. Az ember tragédiája azóta legbilincselőbb olvasmányom volt, az érettségi vizsgáig legalább felét (6 szint teljesen) tudtam szóról szóra, s jó részét még most is tudom. Az ember tragédiája azután átvezetett Fausthoz, Byron Manfredjéhez és Kainjához, Musset-hez, de Vignyho, Leopardihoz, Lermontovhoz, útközben átcaptam Shakespearehoz, Ibsenhez és úgy tovább. Böske néném könyve és mindig bölcs útbaigazítása olyan volt számomra mint a bibliai mustármag, belőle nőtt ki egész irodalmi tudományom s vele jórészt egész lelki életem.

Azután később, már az érettségi vizsga felé, új esemény volt számomra, hogy kezembe került Hviezdoslav költészete. Ez az igazán nagy költő, akijhez foghatót az utolsó félszázad magyar költészetében hiába kerestem, egész életemre összeforrasztott tót népemmel. Így kellett annak történnie, így volt ez jó. Mindaz, ami nemes gondolat, érzés, törekvés felébredt bennem Böske nénémrel való

² Štefan Krčméry és a magyar irodalom. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Szeged, 1960. 15–37.

³ Anthologia szlovák költőkből. Bratislava, 1925.

⁴ KOMLÓS Aladár: Krčméry István: Anthológia szlovák költőkből. Nyugat, 1926. I. 171–172. – Másodközlés: Komlós Aladár méltatása Štefan Krčméry magyar nyelvű szlovák költői antológiájáról. In: KEMÉNY G. Gábor (red.): A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Bp. 1962. 728–729.

⁵ Magyarul: A Matica slovenská titkára.

érentkezésében, ott kamatozhat, ahol rá legnagyobb a szükség, s ahova a jó Isten természetesen rendelt.

Theológiát végeztem és Pozsonyban voltam 1918 őszéig, mint esperességi segédlelkész, már addig is sokat írogattam, azóta pedig az irodalommal elválaszthatatlanul össze vagyok kapcsolva. A legnagyobb tót irodalmi és szépművészeti folyóiratnak vagyok szerkesztője, a Slovenská Matica (tudományos és irodalmi intézménynek) vagyok titkárja, három verseskötetet és néhány irodalomtörténeti és kritikai tanulmányt adtam ki. Egy könyvem magyar nyelven is megjelent „Anthologia szlovák költőkből” címen.

Még 1920-ban nősültem, 9 éves fiam és 6 éves lánykám van; egy évet feleségemmel együtt külföldön töltöttem, Parisban, Svajcban és Délfranciaországban a szép Provánszban, amely néprajzi és irodalmi szempontból érdekelt, azóta is gyakran kijárok, hol Lengyelországba, hol Jugoszláviába. Pesten is többször voltam, mert gyakran kapcsolatba kerülünk a Magyar tud. akadémiával és a Történelmi társulattal. Hivatásom elég terhes és gyakran álmódzok csöndes parochjáról, faluhelyen.

Édesanyám, hál' Istennek, még mindég jól van Kórház utca 44. sz. alatti lakásán, a kis Milicával lakik, aki már gyermekorvos. Olga és Viera ott vannak férjnél Pozsonyban, mindegyiküknek 2-2 gyereke van, Olgának két lánya, Vierának két fia. Olga férje könyvkiadó, Vieráé ev. lelkész és a szlovenszkói szociális egyletek titkárja. Elena férjnél van Prágában, férje cseh ember, jó nevű zeneszerző a konzervatóriumban ismerkedtek meg 7 év előtt. Ez év tavaszán három hónapot náluk töltöttem, irodalmi tanulmányaim céljából voltam ott. Mindnyájunk fényképét is szeretném csatolni e levélhez, de elfogyott. Legközelebb küldök.

Csak most figyelem, milyen szélesre terjedt levelem. De akik oly hosszú idő alatt nem váltottak szót, nem mondhatják el mondanivalójukat két sorban. Jaj, de jól esnek hűvös kerti helyen karosszékbe ülni és hallgatni Böske nénémét! Hangja még egész tisztán csendül fülemben.

Őszinte megilletődéssel olvasom a hírt kislányuk haláláról. Milyen csapás lehetett az Böske néném mélyen érző szívére! Lám Vörösmarty szép költeményét „Kis gyermek halálára” is együtt olvastuk valamikor. . . A jó Isten vigasztalja!

Párisba talán elkerülök ez év őszén, talán novemberben, de az sem biztos; sajnálom, hogy Böske néném kívánságának nem tehetek eleget, de amint leveléből látom, igazán nincs oka féltennie kislányát. A párizsi tartózkodás biztosan javára lesz, különösen a művészi benyomások gazdagítani fogják egész életét.

Hálás volnék, ha Böske néném is küldene családi fényképet. Emil bácsira egészen jól emlékszem még.

A sakkban is elég sokra vittem, alkalmam volt játszani szimultánban Aljechinnel és Rubinsteinnel s mindkét játszma döntetlen volt. Még nyolc év előtt volt, de azóta abbahagytam. Alapjában haszontalan dolog.

De ideje, hogy leveletem befejezzem. Egész családját üdvözölve, vagyok mindég

hú és hálás

unokaöccse

Pista.

2/ TAJOMNÍK
MATICE SLOVENSKEJ

TURČIANSKY SV. MARTIN
1931. I. 14.

Kedves Böske néném,

régóta készülök írni, a mellékelt lap már hetek óta emlékeztet ígéretemre, de anyyi a tennivalóm, hogy a nyugodt félórára hiába várok. Hát inkább nem halasztom már a dolgot.

A fényképen ott van édesanyám lányaival, vejeivel, unokaíval. Szépszámú család, ugyebár?

A középen álló Mihal Endre, Viera férje, ev. lelkész, most Morvamogyoródon van, Nyitra megyében; tőle balra Viera és Olga állnak; jobbra Mili és Szmatek Miloš, Elena férje, prágai zeneszerző. Az ülők balról jobbfelé: feleségem, szül. Karlovszky Hella; azután az én pápaszemes tekintélyem; édesanyám balján Mirko, Viera fia; Szekey Viktor, Olga férje, pozsonyi könyvkiadó, végül Elena. A gyerekek balról jobbfelé: Jela és Iván (az én gyerekeim); Vladko (Viera másik fia), Olga és Évi (Olga

lányai), végül Elena ölében kis fia, Mirko. Kár, hogy nincs újabb képtünk. Ez már három éves. Azóta a gyerekek nagyobbak, mi meg öregebbek vagyunk. Az én hajam is gyérül, mint a mellékelt ábra is mutatja.

Az ősze sok volt a munkám, filozofia szigorlatokat végeztem, de kitüntetéssel le is tettem, s november óta PhD-r. vagyok. Tanulmányoztam a szláv irodalom és nyelvismeret. Különösen sokat foglalkoztam az orosz regényírókkal. A magyar költésztől azért el nem idegenedtem. Madách most is kedves író, nem rég olvastam Szabó Dezső és Babics Mihály új köteteit. Vörösmartiból és Adyból fordítottam is egyet-mást.

Ha ideje akad, írjon egyet-mást, kedves Böske néném, magáról és családjáról. Olvasmányairól is! S fogadja mindnyájunk jókívánatait.

Hálás unokaöccse
Pista.

A címzett: „Böske néném” – Margócsy Emilné szül. Algöver Erzsébet, Margócsy Józsefnek, a nyíregyházi Tanárképző Főiskola főigazgatójának édesanyja, aki néhai Algöver Mihály balassagyarmati mérnöknek a lánya. Algöver Mihály (írói álnévén: Luborecský) 1816. január 19-én született Súr községben (azelőtt Veszprém, ma Komárom megye), s 1908. december 19-én halt meg Balassagyarmaton. Különböző szlovák folyóiratokba írt kisebb-nagyobb cikkeket, de részben a régi cseh bibliai nyelvben (bibličinában), részben szlovákul önálló (népszerűsítő) munkái is vannak.⁶ Számos gyermeke közül az 1884-ben született Erzsébet került figyelmünk középpontjába, aki Krčméry édesanyjának, Petényi Olgának az unokahúga volt. Algöver Mihály egyik testvére ugyanis egy bizonyos Petényihez ment feleségül, ebből a házasságból született az említett Olga, Miloslav (Emil) Krčméry mosóci, majd jaszenovai evangélikus lelkész felesége. Štefan Krčméry Mosócon született 1892. december 26-án. Petényi Olga férjének korai, 1907-ben bekövetkezett halála után öt gyermekével Pozsonyba költözött, s ott is halt meg 1950. december 24-én.

Algöver Erzsébet, Krčméryné Petényi Olga unokahúga, tanítónői oklevelet szerzett, s kezdetben Balassagyarmaton működött. 1907-ben – tehát éppen akkor, amikor az árván maradt Krčméry család Pozsonyba költözött – az ottani Tanítóképző Intézet gyakorló iskolájához nevezték ki. Unokanővérénél lakott, s unokaöccse, István (Štefan Krčméry) éppen akkor járt gimnáziumba. Az unokanővér s az unokaöccs között – a mellékelt levelek tanúsága szerint – meleg lelki barátság szövődött. *Együtt olvasták* Endrődi Sándor ismert „A magyar költészet kincsesháza” című antológiáját. A családban a gyerekek édesanyjukkal inkább szlovákul beszéltek, István és az unokanővére között magyar volt a társalgás nyelve.

Az 1907/1908-i tanév befejezése után Algöver Erzsébet Margócsy Emil középiskolai tanárhoz ment feleségül; Debrecenbe költöztek. Most – özvegyként – Nyíregyházán él. „A bácsi”, akiről Krčméry levele szól, a már említett Margócsy Emil.⁷

Krčméry érdeklődésének Madách iránt, sőt, annak a ténynek, hogy Az ember tragédiájának mindvégig tisztelettel adózott, sőt nagy részét szóról szóra tudta idézni, az első levél tanúsága szerint a fiatal tanítónőhöz fűződő barátságában van meg a gyökere. A fiatal diák, aki akkor a pubertás utolsó és éppen ezért legnehezebb éveit élhette, nemcsak megértő társra talált Algöver Erzsébetben, hanem finom lelkű és tapintatos nevelőre is. Erről tanúskodik a levélnek a „kéjház” szóra tett megjegyzése. Madáchot a világirodalom nagy szellemei követték: a levélben felsorolt írókról Krčméry maga is úgy szól 1935-ben, mint akiket először magyarul olvasott.⁸

De az első levél azt is bemutatja, hogyan tért át a fiatal diák magyar irodalmi élményeiről – a nemzeti élményre, Hviezdoslavra. Lehet, hogy ezzel kapcsolatban túlságosan merész az elméletem. Szerintem ugyanis Hviezdoslav Krčmérynek nemcsak művészi okokból lett kedvenc költője, hanem

⁶ Ľudovít V. RIZNER: Bibliografia písomníctva slovenského . . . do konca r. 1900. I. Martin, 1927. 19. – GULYÁS Pál: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. I. 411. Gulyásnál a születés helye tévesen: „Sás”.

⁷ Az itt közölt két levél xerox másolatát s a családi viszonylatokról szóló adatokat – Margócsy József közvetítésével – özv. Margócsy Emilné szül. Algöver Erzsébettől kaptam. Fogadják mind a ketten hálás köszönetemet!

⁸ Štefan Krčméry prednášal. Slovenský večerník. 19. I. 1935. Idézi: CSUKÁS: i.m. 20.

pszichológiai okokból is. Nem lehet észre nem venni a két költő első irodalmi (költői) élményeinek hasonlóságát: Hviezdoslav körülbelül éppen olyan idős volt, amikor a Petőfi és Arany-élmény után árvai támogatói segítségével a szlovák irodalom műveihez került közel – mint Krčméry, amikor Hviezdoslav olvasásába fogott.⁹ Itt – egyébként szerintem pozitív – elfogultságának is a gyökere: megfedkezük Adyról (aki egyébként szintén kedvence volt, tanulmányt írt róla, s legfontosabb verseit szlovákra fordította), Babitsról (akit a második levélben említ), Juhász Gyuláról és Tóth Árpádról s Hviezdoslavval kapcsolatban állítja: „... akihez fogható az utolsó félszázad magyar költészetében hiába kerestem...” Ez a kis „filológiai tévedés” gyönyörűen illusztrálja: hogyan és miért lett mégiscsak szlovák költő és irodalomsszervező, s nagyon szépen alátámaszja azt, amit Hviezdoslav vonatkozásában más helyen¹⁰ elmondottunk. De hogy a magyar irodalom továbbra is érdekelt, arról nemcsak Cukás megállapításai tanúskodnak, hanem a második levél is s annak különösen egy mondata: „... írjon egyet-mást... magáról és családjáról. Olvasmányairól is!” Fontos, jelentőségteljes felkiáltójele!

Mindenesetre: a mi szempontunkból a második levélnek már kisebb a jelentősége. (Krčméry közvetlen családtagjainak felsorolásától egy magyar irodalomtörténeti szaklapban bátran eltekinthetünk.) De a két levél *együtt* szépen illusztrálja, hogy irodalmunk kisugárzása nemcsak szomszédaink szempontjából, hanem a mi szempontunkból sem közömbös.

⁹ Vö. tőlünk: Hviezdoslav magyar nyelvű zsengei. FK 1955. 224–244. – Az ifjú Hviezdoslav. It Füz. Bp. 1965. 190.

¹⁰ L. a 9. sz. jegyzetet.